

УДК 94(477):325.8

В. А. Греченко**ЕТАПИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(1991–2011 РР.)**

Проаналізовано основні події розвитку України за 20 років незалежності, зроблено спробу визначити головні періоди її державотворення.

Двадцять років розвитку незалежної України не були рівномірним, однолінійним рухом уперед. У цьому поступальному русі були певні етапи, віхи, події знакові та першорядні. У нашій статті зроблено спробу визначити періодизацію двадцятирічного поступу незалежної України з характеристикою цих основних етапів.

Нинішній суспільний лад України характеризується не лише як змішаний, перехідний і такий, що перебуває на початковому етапі свого реформування, перетворення, але й такий, що формується, утверджується, створюється як самостійний, суверенний суспільний лад відповідно до статусу українського народу [1, с. 104].

Після проголошення незалежності України і підтвердження цього акту Всеукраїнським референдумом почалася розбудова нової незалежної держави – України. Головними завданнями цього процесу були: *творення власної суверенної держави; демонтаж тоталітарних структур; становлення багатопартійності; перетворення централізованої державної економіки на багатокладну ринкову економіку; національне відродження; утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародного права.*

Усі громадяни СРСР, які постійно проживали на території України, стали її громадянами. Була введена нова державна символіка і атрибутика. У січні 1992 р. затверджено новий гімн «Ще не вмерла Україна», Державний прапор – синьо-жовтий; у лютому 1992 р. – малий герб у вигляді тризуба, який є головним елементом великого Державного герба. Україна створила власні збройні сили, були сформовані інститути влади. Таким чином, було утворено всі атрибути держави – від кордонів до нагородної системи. За радянської доби Україна мала міжнародні відносини у 1921–1922 рр. (Так, наприклад, разом із Росією уклали 18 березня 1921 р. Ризький мирний договір з Польщею). Після утворення СРСР Україна втратила право на державні відносини із зовнішнім світом, хоча з 1945 р. була співзасновником

ООН. У ті часи вона змушена була йти ідентичним із СРСР зовнішньополітичним курсом. Шлях до самостійної зовнішньої політики відкрився лише після проголошення незалежності і Всеукраїнського референдуму, який став юридичною підставою для міжнародного визнання України. Уже на другий день після референдуму про визнання України заявили Канада і Польща, 3 грудня – Угорщина, 4 грудня – Латвія і Литва, 5 грудня – Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія і Хорватія.

25 грудня, після відставки М. Горбачова, яка знаменувала остаточний розпад СРСР, і отримання гарантій нерозповсюдження ядерної зброї, Україну визнали США. Протягом грудня 1991 р., що став місяцем визнання України, її незалежність визнали загалом 68 держав, а у 1992 р. ще 64.

Перед українською зовнішньою політикою постали такі основні завдання:

вибір пріоритетів зовнішньополітичного і стратегічного партнерства; налагодження дипломатичних відносин з тими 132 державами, які визнали Україну; утворення власного дипломатичного корпусу, розгортання мережі посольств; активне проведення зовнішньоекономічної діяльності; вирішення проблеми ядерної зброї.

У 1992–1994 рр. політична ситуація в країні була досить гострою. Погіршувалось соціально-економічне становище, калейдоскопічно змінювалися прем'єр-міністри, йшла боротьба за владу між Президентом Л. М. Кравчуком та Верховною Радою, яка заперечувала проти передання виконавчої влади від рад до президентської структури. За 1992–1994 рр. Верховна Рада прийняла близько 450 законів, але більшість із них не спрацювали. Суперники обвинувачували один одного в погіршенні соціально-економічного становища. У цій ситуації президент і Верховна Рада вирішили достроково припинити повноваження і провести нові вибори.

У березні 1994 р. були проведені вибори до Верховної Ради (у багатьох округах цей термін було потім подовжено), а в червні–липні – вибори Президента України. У результаті виборів значну частину місць отримали комуністи і соціалісти. На це вплинуло тяжке соціально-економічне становище республіки, погіршення рівня життя людей, віра частини населення в те, що можна повернути дешевизну товарів і доперебудовний рівень життя за допомогою комуністів. Цьому сприяло також певне розчарування частини громадян у результатах функціонування незалежної держави, побутування думки, що у всіх бідах винна незалежність. У червні–липні відбулися президентські вибори. Основна боротьба розгорнулася між Л. Д. Кучмою та Л. М. Кравчуком. У другому турі переміг Л. Д. Кучма (52 %

голосів), який і став Президентом України. Його програма передбачала поглиблення реформ шляхом прискорення приватизації, зміцнення власної валюти, покращення відносин із Росією та країнами СНД.

Історичною заслугою Л. М. Кравчука є те, що він послідовно реалізовував ідею незалежності України і очолив здійснення процесів державотворення на першому етапі розбудови самостійної України. Але, як він сам визнавав, йому «не вдалося сформувати повноцінну, надійну та фахову урядову команду, здатну провести своєчасні та ефективні реформи за тих складних умов, які склалися в Україні у перші роки незалежності» [2, с. 190].

Вибори стали підтвердженням наближення України до демократії з її головною ознакою – незалежним волевиявленням народу і цивілізованою процедурою передання влади. Але головний політичний урок обох виборчих кампаній 1994 р. полягав у тому, що українське суспільство, попри гострі соціальні проблеми, виявило здатність мирно вийти з політичної кризи, довівши тим самим налаштованість на демократичний розвиток країни [3, с. 607]. Проте вибори не призвели до послаблення напруги між Президентом і Верховною Радою. Лінія розходжень торкалась усе тієї ж структури влади (президентська вертикаль чи система рад), ставлення до приватизації землі (ліві сили були проти приватизації землі, уважаючи її найбільшим багатством України, яким не можна торгувати), політики щодо Росії та СНД (ліві сили виступали за посилення інтеграції з Росією і навіть відновлення СРСР). Необхідно враховувати й ту обставину, що у відносинах між гілками влади не може бути безконфліктних відносин. Скоріше навпаки: конфлікт є (і має бути) наслідком активної роботи кожної зі сторін. Головною проблемою тут має стати створення належних правових умов для недопущення того, щоб конфлікт перетворився на кризову ситуацію [4, с. 235].

Загострення політичної ситуації стримувало хід реформ і утруднювало функціонування виконавчої влади, тому з метою послаблення протистояння 8 червня 1995 р. було підписано Конституційний договір між Верховною Радою України і Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. За цим договором значна частина владних повноважень надавалась Президенту України з тим, щоб він міг використати їх для покращення соціально-економічної ситуації. За оцінками визначних юристів, Конституційний договір не вирішував кардинально державно-правових проблем, але надавав змогу тимчасово

уникнути конфронтації між законодавчою та виконавчою владами [5, с. 4].

На деякий час це послабило політичну боротьбу. Проте після опублікування в березні 1996 р. проекту Конституції України почався новий спалах цієї боротьби, оскільки ліві сили виступили проти інституту президентства взагалі, аргументуючи це тим, що він не відповідає українським традиціям, а республіка повинна бути лише парламентською. Конституційний процес у цей період пройшов два етапи: 1) 1990–1993 рр. – опрацювання на основі чинних конституційних положень проекту Конституції; 2) 1994–1996 рр. – опрацювання на основі проекту Конституції 1993 р. діючих у цей час Конституції 1978 р. і Конституційного договору 1995 р. документа, який узгоджував би позиції різних політичних сил. Під час обговорення проекту 1993 р. було опрацьовано 7 його концепцій, запропоновано 47 тис. поправок, доповнень, заперечень.

28 червня 1996 р. п'ята сесія Верховної Ради України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей прийняла Конституцію – Основний Закон України. В основу Конституції «покладена модель розвинутого демократичного суспільства, спрямована на поступове перетворення держави на самоврядну організацію, розраховану на дію протягом багатьох десятиріч» [6, с. 110]. Без сумніву, це була найважливіша віха на першому етапі українського державотворення. Але при визначенні періодизації необхідно враховувати й інший фактор – соціально-економічний.

Після розвалу СРСР економіка України опинилася в кризовому стані: падіння виробництва, інфляція, зниження рівня життя людей. Причини економічної кризи, на нашу думку, були такими:

1. Стара економічна система зруйнована, а нова, ринкова, ще не створена. Колишня економічна система була командною, затратною, планово-суб'єктивістською. Вона була нездатна сприяти розподілу товарів, капіталів і робочої сили згідно з реальними потребами суспільства. Чітких ознак криза набула з 1992 р. Після вивільнення з-під державного контролю переважної більшості цін і саморозпаду системи державного планового розподілу продукції криза діючих підприємств і непотрібність частини товарів стали відкритими.

2. Розрив господарських зв'язків із Росією та іншими країнами СНД. 80 % торгового обороту України припадало на Росію. Загальносоюзним міністерствам було підпорядковано понад 2 тис. найбільших підприємств України, які після розвалу СРСР втратили споживача і фінансування. Промисловість України виробляла не більше 20 % кінцевого продукту. Основна

частина її товарної продукції – це напівфабрикати або комплектуючі вироби, які ще необхідно «доводити» до готового продукту. Крім того, розрив зв'язків призвів до ліквідації диспропорції цін, особливо в паливно-енергетичній галузі. Україна, не маючи достатньо нафти і газу, змушена була платити за них за світовими цінами. Недостача енергоносіїв стала найбільшим місцем української економіки. Вибуховий перехід до нового цінового рівня не дав змоги підприємствам своєчасно накопичити ресурси оборотного капіталу з тим, аби не переривати виробничий процес. Темп падіння обсягу виробництва за 1991 р. склав 4 %, а за 1992–1993 рр. – 35 %. У цілому падіння виробництва в Україні на 30 % зумовлене розривом економічних зв'язків із республіками СНД.

3. Помилки при проведенні економічної політики. З перших днів незалежності України йшла боротьба за напрям економічної політики: підновлювати фасад старої економічної системи з державним регулюванням чи йти по шляху ринкових реформ. Політична боротьба і значний вплив колишньої комуністичної номенклатури зумовили значні коливання в проведенні економічної політики, її паліативний характер, повільний темп. Ринкові реформи в Україні почалися фактично вимушено, оскільки на цей шлях з 1992 р. стала Росія, а наша республіка тоді була дуже прив'язана до російської економіки. Це було пристосування своєї економіки до ринкової економіки інших країн.

Довготривалість кризи зумовлена глибинністю тих протиріч, які утворилися в національній економічній системі. Лібералізація цін у Росії призвела до зростання цін на газ в Україні за 1992 р. у 100 разів, на нафту – у 300 разів. Це призвело до гіперінфляції. У 1992 р. інфляція перевищила 2 тис. %, а в 1993 р. склала 10 тис. %. Таких масштабів інфляції не було тоді в жодній країні світу. У 1992 р. були введені купонокарбованці багаторазового використання – попередники національної валюти. Україна вийшла з рубльової зони. Характерним для економічної кризи був ступенеподібний рух рівнів цін. Останні в 1992–1994 рр. змінювались через 2–3 місяці, підвищуючись при цьому щоразу у 2–5 разів. В 1992 р. індекс споживчих цін підвищився в 21, у 1993 р. – у 103, в 1994 р. – у 5 разів. Всього за 1991–1994 рр. споживчі ціни в Україні зросли (по відношенню до 1990 р.) в 42022 рази.

Спад виробництва обумовлений усім попереднім шляхом розвитку в складі СРСР. Звідси значна технологічна відстаєність, витрато- та енергоємність виробництва. Саме ці об'єктивні причини, а також величезна залежність від зовнішніх джерел енергії спричинили низьку продуктивність підприємств України і конкурентоспроможність їх продукції. Процес реформу-

вання економіки відбувався недостатньо активно, окремі позитивні зрушення, нові ефективні виробництва ще не досить відчутно впливали на розвиток економіки та соціальної сфери.

У 1995 р. було подолано гіперінфляцію, за 1997 р. інфляція складала 10 %. У вересні 1996 р. проведено грошову реформу. Замість купоно-карбованців була введена гривня.

Важливою зовнішньоекономічною проблемою України була ядерна. Після розпаду СРСР Україна стала третьою ядерною державою. Влітку 1996 р. ядерне самороззброєння України було завершено – останні ядерні боеголовки були вивезені з території України, а їх пускові шахти поблизу м. Первомайська Миколаївської області – підірвані. Таким чином, перший етап державотворення незалежної України, враховуючи зовнішню – та внутрішньополітичні, а також соціально-економічні критерії, тривав з 1991 р. по 1996 р. включно та завершився прийняттям Конституції України і подоланням першого періоду економічної кризи. Щодо наступних етапів, то їх хронологічні рамки визначити набагато важче. Але аналіз основних подій наступних років дає змогу зробити певні висновки.

30–31 травня 1997 р. під час візиту президента Росії Б. Єльцина до Києва був підписаний широкомасштабний політичний договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією. Сторони зобов'язалися будувати свої відносини на основі територіальної цілісності, непорушності кордонів. У 1997 р. Україна підписала Хартію про особливе партнерство з НАТО, яке передбачає розширення співробітництва – проведення спільних миротворчих акцій, маневрів, використання науково-технічних досягнень НАТО.

У 1998 р. відбулися чергові вибори у Верховну Раду України, а у 1999 р. – вибори Президента України. У другому турі президентських виборів, який відбувся 14 листопада, перемогу здобув А. Д. Кучма, який набрав 56,2 % голосів проти 37,8 % у П. М. Симоненка. Головним підсумком виборів була перемога державницької національно-демократичної альтернативи [7, с. 151].

Восени 1998 р. під впливом кризових явищ на фінансових ринках Південно-Східної Азії та Росії фінансово-економічна ситуація в Україні погіршилася. Гривня була девальвована, її курс знизився у 2,5 рази.

Верховна Рада третього скликання увійшла в історію як «парламент кодексів». За часи її діяльності були прийняті Кримінальний, Цивільний, Бюджетний, Митний, Земельний кодекси, що має велике значення для розвитку правової держави в Україні.

У березні 2002 р. відбулися нові вибори у Верховну Раду України [8, с. 305]. Уперше за період незалежності України на

перше місце в багатомандатному загальнодержавному окрузі вийшла не Комуністична партія. Ректор Національного університету внутрішніх справ генерал-полковник міліції професор О. М. Бандурка був обраний у четвертий раз в одному й тому ж окрузі, що стало феноменальним результатом. У листопаді 2002 р. прем'єр-міністром України – десятим за часи незалежності України – призначено В. Ф. Януковича – колишнього главу держадміністрації Донецької області [9, с. 5].

31 жовтня 2004 р. відбувся перший тур виборів Президента України. На найвищий пост у державі претендувала безпрецедентна кількість кандидатів – 24, у тому числі чинний прем'єр-міністр В. Ф. Янукович, екс-прем'єр-міністри В. А. Ющенко та А. К. Кінах, лідер соціалістів О. О. Мороз, лідер комуністів П. М. Симоненко та ін. У II тур, який відбувся 21 листопада, вийшли два кандидати – В. А. Ющенко та В. Ф. Янукович. Центральна Виборча Комісія оголосила переможцем В. Ф. Януковича, який, за її даними, отримав на 800 тис. голосів більше. Проте представники В. А. Ющенка опротестували це рішення у Верховному Суді України, який відмінив рішення ЦВК і призначив переголосування II туру на 26 грудня 2004 р. Це було політичне, а не правове рішення. У Києві та деяких інших містах України відбулися масові мітинги на підтримку В. А. Ющенка. Ці події отримали назву «Помаранчева революція». Учасники протестів у Києві блокували Будинок уряду та Адміністрацію Президента, чим певною мірою паралізували їх роботу. Для врегулювання політичного конфлікту в Україну тричі приїжджали посередники: президенти Польщі, Литви, голова Державної Думи Росії, представники Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва у Європі. У результаті були досягнуті певні компроміси, але головним для стабілізації становища в цей час стали рішення Верховної Ради України від 8 грудня 2004 р. Одночасно «пакетним голосуванням» були прийняті зміни до Конституції України, до Закону «Про вибори Президента України», оновлено склад ЦВК. Згідно зі змінами в Конституції України було здійснено перерозподіл повноважень між Президентом України, Верховною Радою України та Прем'єр-міністром. Повноваження Президента дещо зменшувалися, а Верховної Ради – збільшувалися. 26 грудня 2004 р. відбулося переголосування II туру виборів Президента, що є безпрецедентною подією в історії. Перемогу здобув В. А. Ющенко [10, с. 467]. Зміни до Конституції України, беспрецедентність проведення переголосування II туру виборів Президента, події помаранчевої революції (при усій їх суперечливості) свідчать про суттєві зміни в політичному житті країни і дозволяють говорити про завершення певного етапу українського державотворення.

4 лютого 2005 р. Верховна Рада України дала згоду на призначення Прем'єр-міністром України Ю. В. Тимошенко, яка стала першою жінкою, що обійняла цю посаду. Але згодом через суперечності між оточенням Президента і Прем'єр-міністром Ю. В. Тимошенко була відправлена у відставку.

26 березня 2006 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради України, які проходили за пропорційною системою. Найбільшу кількість голосів набрала Партія регіонів. Прем'єр-міністром України знову було призначено В. Ф. Януковича. У Верховній Раді було створено коаліцію, у яку ввійшли Партія Регіонів, Комуністична партія, Соціалістична партія.

Навесні 2007 р. загострилося протистояння між Президентом України В. А. Ющенком та урядовою коаліцією. У результаті двомісячної боротьби (квітень-травень 2007 р.) Верховну Раду України V скликання було розпущено і на 30 вересня 2007 р. призначено дострокові вибори до Верховної Ради України. У 2008 р. почалася світова економічна криза. Курс гривні знову впав у 1,6 разів. У січні-лютому 2010 р. відбулися вибори Президента України. Усього було 18 кандидатів: В. М. Литвин, П. М. Симоненко, Ю. В. Тимошенко, С. Л. Тігіпко, О. Я. Тягнибок, В. А. Ющенко, В. Ф. Янукович, А. П. Яценюк та ін. Президентом України було обрано В. Ф. Януковича, який отримав 48,95 % (12 481 268 голосів); Ю. В. Тимошенко відстала на 3,48 % – 45,47 % (11 593 340 голосів). Прем'єр-міністром України призначено М. Я. Азарова. Партія регіонів сформувала у Верховній Раді України більшість разом із Блоком Литвина та Комуністичною партією. Почалося активне реформування країни. Було знову внесено зміни до Конституції України, які повернули значні повноваження Президенту України, проведено реформу судоустрою, започатковано адміністративну реформу. Скорочено кількість міністрів та їх заступників. У грудні 2010 р. Верховна Рада ухвалила Податковий кодекс, на черзі розгляд пенсійної реформи, Трудового, Житлового кодексів. У 2010 р. економічна ситуація почала дещо покращуватись. Програма економічних реформ нового уряду передбачає створення базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції, стабілізацію державних фінансів і створення стійкої фінансової системи; формування режиму максимального сприяння для бізнесу шляхом зменшення ролі держави в економіці; модернізація інфраструктури базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в основних галузях; збереження і розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності і стабільності соціального захисту; підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби й виконавчої влади.

Ці процеси дозволяють говорити про початок нового – четвертого етапу українського державотворення.

Таким чином, сучасну історію України пропонуємо розділити на 4 основні етапи:

- 1) 1991–1996 рр., який можна назвати **початковим**;
- 2) 1997–2004 рр. – етап **становлення**;
- 3) 2005–2010 рр. – **«постреволюційний»** етап;
- 4) з 2010 р. по теперішній час – етап **реформування**.

За роки незалежності Україна досягла значних успіхів у державотворчій діяльності. Її визнали більш як 130 країн світу, сьогодні налагоджені тісні зв'язки і відносини України з різними впливовими міжнародними організаціями. Першою в історії людства Україна добровільно відмовилася від ядерної зброї. Проте є ще чимало невирішених політичних і економічних проблем.

Список літератури: 1. Яремченко М. В. Роль Конституції України у формуванні української політичної нації на засадах етнічної багатоманітності / М. В. Яремченко, М. Є. Вдовиченко // Українська державність: становлення, досвід, проблеми : зб. наук. статей (за матеріалами XII Харківських політологічних читань). – Х. : Право, 2001. – 176 с. 2. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: спогади і роздуми / Леонід Кравчук. – К. : Століття, 2002. – 392 с. 3. Політична історія України. XX століття : у 6 т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. ; редкол.: І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Генеза, – 2003. – 696 с. 4. Бандурка О. М. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток : [монографія] / О. М. Бандурка, Ю. Д. Древаль. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1999. – 288 с. 5. Тодика Ю. М. Конституційний процес та проблеми становлення основ конституційного ладу України / Ю. М. Тодика, О. Г. Кушніренко // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 4. – С. 3–9. 6. Цвік М. В. Деякі особливості сучасного українського конституціоналізму / М. В. Цвік // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матеріали наук. конф. (21–22 черв. 2001р., м. Харків) / упоряд. Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х. : Право, 2001. – 592 с. 7. Бандурка О. М. Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть) : [монографія] / О. М. Бандурка, В. А. Греченко. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 304 с. 8. Бандурка О. М. Автопортрет політика : виступи з трибуни Верховної Ради України (1990–2004 рр.) / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 382 с. 9. Николаева Вера. Прикоснись к судьбе. Виктор Янукович / В. Николаева. – К. : Новый мир, 2004. – 96 с. 10. Політична історія України : навч. посіб. / В. А. Греченко, В. І. Танцюра, В. В. Калініченко [та ін.]. – 2-ге вид. допов. – К. : Академвидав, 2008. – 552 с.

Надійшла до редколегії 05.05.2011

Проанализированы основные события развития Украины за 20 лет независимости, сделана попытка определить главные периоды созидания государства.

The main events of Ukrainian development during 20 years of independence are analyzed; an attempt to define the main periods of state's creation is made.